

DOBAI ATTILA

Elengedés és gyász a városi és a virtuális térben

Összefoglalás ♦ *A rendszerváltást követő években Budapesten is egyre több alternatív temetkezési szokás jelent meg. Népszerű lett a vízben búcsúztatás, az urnák hazaszállítása, valamint a hamvak levegőből történő szórása is. A demokratikus államrend, a megengedőbb jogszabályi környezet, valamint globális hatások is szerepet játszottak a folyamat kialakulásában. Budapesten a Duna vize szimbolikusan temetővé is vált, ahol helye van az emlékezésnek is. Az alternatív temetkezési szokások mellett elterjedt a gyászmunkának, az emlékezési folyamatnak a digitalizálódása is a különböző statikus és dinamikus webes platformokon. Jelen tanulmányban a két folyamatot külön-külön mutatom be, valamint kísérletet teszek arra, hogy rámutassak a fizikai tér és a virtuális tér közötti interakciókra, kölcsönhatásokra is.*

Kulcsszavak: fizikai tér, virtuális tér, web2, városi tér, temetés, gyász

Letting go and mourning in the urban and virtual space

Abstract ♦ *In the years following the regime change in Hungary, an increasing number of alternative burial practices appeared in Budapest. Scattering the remains in open water, keeping the urns at home or spreading the ashes from the air have also become popular. Democratic rule of law, a more permissive legislative environment and global influences have all played a role in the process.*

In Budapest, the water of the Danube has also become a symbolic cemetery with a place for remembrance. Along with alternative burial practices, the digitalization of the memorial process of mourning is also widespread on various static and dynamic web platforms.

In the present study, I discuss the two processes separately, and attempt to point out the interconnection and interaction between physical and virtual space.

Keywords: physical space, virtual space, web2, urban space, burial practice, mourning

A temetkezési szokások megváltozása 1990 után

A 20. század második felében Európa több országában, köztük hazánkban is megnőtt a muszlim, buddhista, hindu, szabadkeresztény vallásúak száma, ezzel párhuzamosan pedig csökkent a nagy történelmi egyházakhoz tartozók közössége, leginkább a szekularizáció következtében (TOMKA, 2009) A szekularizálódás új utakat nyitott a temetkezés és a gyász terén is. Ennek a folyamatnak több oka van, ezek részben anyagiak, részben spirituális természetűek. A nagy történelmi egyházak temetkezéssel kapcsolatos szabályrendszere keveset változott, a sok esetben bonyolult feltételrendszerekkel a hozzátartozók nem mindig tudnak azonosulni. A nem hívők gyakran kérnének felekezeti temetést úgy, hogy nem tudják teljesíteni az egyházak által előírt feltételeket, ezért alternatív megoldásokat keresnek hozzátartozóik eltemettetésére. A vízen búcsúztatás kérdéséről nem találtam hatályos jogi szabályozást, a légi járműről történő szórásról kormányrendelet intézkedik.¹

A hamvak légi járműről történő szétszórásához a légiközlekedési hatóság engedélyre van szükség, amelyben meg kell határozni a hamvak szétszórásának módját is. Az utóbbi években egyre népszerűbb a vízreengedés, ennek jogi szabályozása viszont hiányzik. A hamvasztást követően az urnák elhelyezésére vonatkozó jogszabály kimondja, hogy ahhoz a tulajdonos engedélyre van szükség. *“A hamvakat temetőn kívüli ingatlanon a tulajdonos (kezelő) előzetes hozzájárulása után lehet szétszórni”*.² Ebből következik, hogy a víz mint ingatlan a mindenkori vízügyi igazgatási és a vízügyi, valamint a vízvédelmi hatósági feladatokat ellátó szervek hatáskörébe tartozik, ők jogosultak engedélyt is adni. A temetkezési szolgáltatók az engedélyezésben aktívan részt vesznek, ennek ellenére a jogi szabályozás hiányosságai miatt egyénileg bírálják el a kérelmeket, amelyek így a jogi standard hiányában alkalmat adhatnak különböző egyéni szempontok érvényesülésére.

Az alternatív temetkezési módok a legtöbb esetben jóval olcsóbb lehetőséget kínálnak, míg a klasszikusnak tekinthető koporsós temetés a legdrágább. Több bank kínál temetkezési célú előtakarékosságot az ügyfeleinek, ez egyre bővülő „piacot teremt”.

A halál és a haldoklás még mindig tabu, amely a nagyvárosi diskurzusokban szinte egyáltalán nem vagy csak alig jelenik meg. A modern városlakó egészséges, diétázik, és tökéletes alakja van. Az egészségipar által teremtett légkörben nincs helye a gyász ellenkultúrájának, bármi, ami nem az életről, nem a termékek fogyasztásáról és az egészségtudatos eszmék hirdetéséről szól, az nem népszerű. Ebben az atmoszférában érthető,

¹ 145/1999. (X. 1.) Korm. rendelet 34.§.5.bek.

² Uo. 34.§ 4.bek.

hogy a haldoklás, a gyász és az elengedés folyamata sokkal nehezebb, és sokszor valódi krízist okoz a hozzátartozóknak, barátoknak. A halál és a temetkezés rítusai a népi kultúrában és a kereszténységben is markánsan jelen voltak. Az élők a halottakat átvezetik az „élők országából” a „holtak országába”. Már az ószövetségi Dávid-zsoltárokból is megjelenik a bajba jutott ember kétségbeesése a túlvilággal kapcsolatosan. „*Mert a lelkem tele gyötrellemmel, s életem közel van a holtak országához.*”³ Ebben a szakaszban is megjelenik, hogy a túlvilági lét mintegy dichotómiában létezett. A halál az Ószövetség gondolatvilágában is jelen van. „*Mert az alvilág meztelen előtte és eltakaratlan a holtak országa.*”⁴ Erre több bibliai igehely utal. Az élők és holtak szabályozott csereviszonyba kerültek (PÓCS 2018), a halotti áldozatok átvezetik őket a túlvilági életbe. Ahalotti tor is ennek az áldozati rítusnak a maradványaként fogható fel. A „jó ősök” (rodíteli) megkapták alamizsnájukat az élőktől. A temetlenség, a temetési rítus elmaradása számos kultúrában összekapcsolódott a „rossz halottak” képzeteivel, a középkorban külön nevekként illették őket (immaturata, insepulti, indeplorati). A németek Nichttoten, Untotenek (nemhalottak) nevezték őket (LECOTEUX, 1987). A kereszténységben a liminális állapotban, még csak átmeneti helyzetben lévő halottak nem nyerték el a teljesjogú tagságot a túlvilágba, a purgatórium tana is ezt mutatja. Átmeneti helyzetben vannak, ahonnan még visszajárhatnak az evilági szférába (PÓCS, 2018).

A temetlenség és annak nyugtalanító mivolta két dimenzióban is megjelenik az egyetemes kultúra örökségében, egyrészt a holtak evilágtól való elválasztásának szükségességében, illetve a hátramaradottak valódi megnyugtatásában. A fentiekben bemutatott újszerű temetkezési módok, és különösen a hamvak hazaszállítása során felmerül, az elengedési szertartás „rítus” hiánya. Sokan választják, hogy a hozzátartozójukat búcsúztatás nélkül, a nyilvánosság kizárásával vízre engedik vagy bárhol máshol – akár magánterületen, erdőben stb – elszórják. A buddhisták esetén az erdőben elszórásra több példát is ismerek. Ezekben az esetekben valamiféle rítus (pl. mantraéneklés – zengetés) van, ebből esetlegesen a nem hívők ki vannak zárva. Az urnák hazaszállítása esetén a rítus teljes elmaradásával – ha ilyen valóban nem volt – az „örökre velünk marad, de még sincs itt” átmeneti állapotát idézik elő a hátramaradottak. Ezzel a gyászmunkát jelentősen megnehezítik, illetve a holtak ilyen módon való megőrzése számos jogi és etikai problémát felvet, pl. az urnák megőrzése esetén.

A fentiek is rámutatnak arra, hogy a halál és a gyász mennyire nélkülözhetetlen része az emberi kultúrának. A mai embert a legtöbb esetben teljesen felkészületlenül éri a hozzátartozó

³88. zsoltár: Ima szükség idején

⁴Jób könyve 26,6.

és a saját halála is. A halál, mint tabu megdöntése a szekularizált világban döntő fontosságú. A vallásos zsidó életben a halált követő teendőknek pontos rendje van, a halott körüli teendőktől az első héten a környezettől elvárt viselkedéstől egészen a gyászydószak letelte után a gyásztól való tartózkodásig. A zsidóság gyakorlata azokra az emberi tapasztalásokra épül amelyek évezredek alatt kialakították a hagyományos vallásosságot és szokásokat, rítusokat (LAU, 2011).

A két őselem, a víz és a levegő mint az elengedés terei

A víz mint alapelem „*a romboló és alkotó, pozitív és negatív, elválasztó és egységesítő princípium*” (PÁL-ÚJVÁRI 1997). A víz erejével pusztításra is képes, mégis az élet feltétele, a sejtek, az élettani-biokémiai folyamatok fő közege. Az emberi szervezetben a dehidratáció viszonylag gyorsan bekövetkezik, és sokkal kevesebb ideig bírjuk víz nélkül, mint élelem nélkül.

A víz szorosan kapcsolódik a beavatási jellegű rítusokhoz is. A víz alámerülés, a mikve (micva) vizében való fürdés fontos zsidó törvény.⁵ A tisztátalan nő a menstruációt követően megmártózik és megújul a rituális fürdőben. A férfiak a szombat bejövetele előtt szokás szerint új életet nyernek a fürdő által. Az imaterembe menve a férfiaknak a kezüket meg kell mosni, esetenként a szájukat is kiöblítik. A kereszténységben a keresztény életbe való első beavatási szertartás a keresztelés, a bűnök eltörlése és a megújulás, amely az ősbűnök kivételével valamennyi bűntől megszabadítja a megkereszteltet. A szenteltvíz mint szentelmény szintén a megtisztulást jelképezi, a keresztény ember lehetőségét arra, hogy emlékezzen a keresztségben kapott küldetésére. A víz a növekedést is szimbolizálja, új életet kap általa a föld és a növények, sőt szimbolikusan megjelenik az Isten utáni vágyódásban is: „*Terád szomjas a lelkem, testem utánad eped, mint a puszta kiaszott földje.*”⁶

A víz a többi világvallásban is minden élet forrása. Az iszlámban kiemelkedő szerepe van az ima előtti megfürdésnek, a „salatnak”. A tiszta víz a fény folyékony megfelelője (PÁL-ÚJVÁRI, 1997). A víz igazi kút és oázis, a megvilágosodás fakad belőle. A buddhizmus a vízen való átkelést a nirvánába történő továbbhaladásként fogja fel. A görög mitológiában az alvilági folyón, a Styxen (Sztüxön) való áthaladás a túlvilágba is ehhez a képhez kapcsolódik (PÁL-ÚJVÁRI, 1997).

⁵A zsidó élet törvényei

⁶62. zsoltár

A fentiekből is látszik, hogy a vízhez rendkívül sok archaikus kép, rítus kapcsolódik. A levegő szintén az élet alapfeltételének tekinthető oxigén nélkül nem képzelhető el a földi élet. A sejtek anyagcsere-folyamatai a sejtlégzés, az „oxigén” által valósulhatnak meg. „*A levegő a fény, a szabadság, a színek az illatok, a kozmikus kapcsolatok jelképe*” (PÁL-ÚJVÁRI, 1997). A tiszta, jó levegő az életminőséget jelentősen befolyásoló környezeti tényező. A víz és a levegő méltán vált a búcsúzás terévé – a légi úton történő búcsúztatás során is vízbe szórják a hamvakat. Olyan is adódik, hogy a hozzátartozók hazaszállítják az urnát, és saját maguk –nem szabályos keretek között – szórják el a hamvakat. Az egyik ilyen búcsúztatáson papírmáséból készült hajóba öntötték a hamvakat, és úgy bocsátották a vízre. Ezekon a búcsúztatásokon lebomló anyagból készült tartókat alkalmaznak, így ez a temetkezési módszer fenntarthatónak is tekinthető.

Gyász a városi, virtuális térben. Interakciók

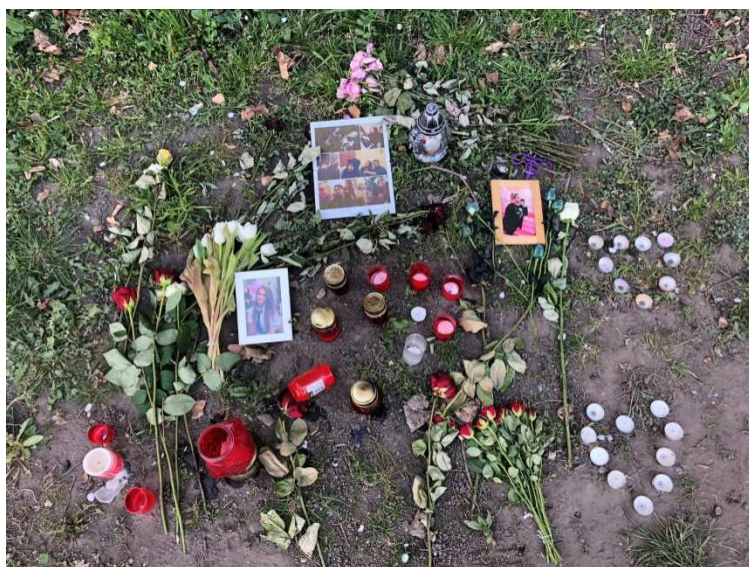
A kibertér sokoldalú és összetett. Ez a tértípus az információ és a kommunikáció koncepcionális tereként fogható fel, amely hardverekből, szoftverekből és az ezeket összekötő párhuzamos hálózatokból áll (JAKOBI, 2007). A halál önmagában is objektív és egyúttal helyhez köthető folyamat is. A halálnak van helye, ahová köthető a test elhagyása⁷, ahogy ezt a keleti diskurzusokban említik. A halált követő teendők szintén földrajzilag jól definiálható koordinátákhoz rendelhetők: a kórház vagy halottasház, a kórházak patológiai osztályai, a temető ravatalozójában található hűtőház mind fizikai terek, annak ellenére, hogy a folyamatnak a hozzátartozók részéről van egy nem látható, nem objektivizálható oldala is. Az internet elterjedésével a gyászfolyamat is többféle módon digitalizálódik, statikus és dinamikus webes platformokon is megjelenik mind a haldoklás, mind a gyászfolyamat is.

A statikus webes felhasználói környezetek mintegy virtuális temetőkként működnek, népszerű a „www-gyertyalang.hu” oldal, és számos más hasonló platform van, ahol kifejezhető a gyász, és amely megkönnyíti a gyászfolyamatot. A web2 megteremtette a valós időben történő kommunikációt, így olyan környezetet hozott létre, ahol az érzelmek, történések azonnal megoszthatóak is. A gyászban a másokkal történő megosztás, a fájdalomban osztozás térváltása új utakat nyitott meg az individualizálódó világban.

A postán keresztül küldhető kondoleáló táviratok lassan kikopnak a hétköznapiakból, és helyüket a virtuális részvétnyilvánítás veszi át. A „virtuális gyász” egyik fontos aspektusa egy-egy tragikus esemény nagyobb közönségnek történő továbbítása is. A temetés immáron

⁷Pl. Krisna-tudatú hívők, buddhisták

közvetíthető, videó-megosztón küldhető, továbbítható. Az inter- és hipertextualitásnak köszönhetően a gyászír és az azzal kapcsolatos valamennyi vonatkozó esemény továbbosztható, így egy adott haláleseménnyel kapcsolatban többféle típusú információ hozható létre. Amennyiben közszereplőről vagy „celeb”ről van szó, akkor a vonatkozó újságcikkkel az eseménynek sajátos, kizárólag rá jellemző virtuális narratívája alakul ki. A kommentelés szubkultúrájának köszönhetően nagyon sokszínű véleményáradat érhető el egy-egy ilyen eseményhez köthetően. A város beszél, olvasható, a városban található jelek értelmezhetőek. A halál helyei némely esetben, amikor konkrét közterületekhez köthetőek, jellemzően az eseményt követő napokban, de olykor tartósabban is sajtóságosan beépülnek a gyászfolyamatba, mintegy részeivé válnak. Közlekedési balesetben, illetve öngyilkosságban elhunytak esetén ez gyakori jelenség (1. ábra).

1. ábra. A Gellérthegy lábánál 2019 tavaszán elhunyt lány emlékhelye

Következtetések

A jelen rövid munkában arra törekedtem, hogy rávilágítsak a 21. századi városi tér és a gyász összefüggéseire. A téma több irányban bővíthető és számos más szempontból vizsgálható még. A halál és a gyász a társadalmi diskurzusokban felemás módon jelenik meg. Nincs tere és nincs lehetősége az egyéneknek, hogy felkészüljenek az elengedésre, hiszen hiányoznak azok az ősi kultúrákban meglévő rítusok és eszmék, amelyek segítik a gyászmunkát. A városi térben a ravatalozásnak, a temetésnek szigorú szabályai vannak. A hozzátartozók előnyben részesítik a

temetkezés modern formáit; míg pár évtizede a hamvasztás még nem volt általános eljárás, ma már egyre többen választják ezt a formát.

A városi térben különféle módokon van jelen a halál és a gyász: a hagyományos temetők, a kórházi patológiák, a köztereken elhelyezett szimbólumok, mécsesek, képek, virágok, valamint a Duna mint szimbolikus temető is megjelenik. A gyászfolyamat a virtuális tereken kívül digitalizálódott, a web2-nek köszönhetően dinamikus tartalmak oszthatóak meg, valós időben a gyászfolyamattal és a rítusokkal. Nyugat Európában már megjelent a fenntartható temetkezés fogalma és kultúrája, hazánkban ennek jelei a vízen történő búcsúztatásban lelhetők fel. Várhatóan az elkövetkezendő évtizedek hoznak még új utakat és szemléletet a gyász és a temetkezés vonatkozásában Budapest városi terében is.

IRODALOM

ISRAEL MEIR LAU: *A zsidó élet törvényei*. Budapest, MAZSIHISZ, 2011

JAKOBI Ákos: *Az információs társadalom térbelisége*. Budapest, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, 2007. (Regionális Tudományi Tanulmányok 13.)

PÁL József - ÚJVÁRI Edit: *Szimbólumtár*. Budapest, Balassi Kiadó, cop. 2001

PÓCS Éva: *Népi vallás és mágia Közép-Kelet Európában*. Válogatott tanulmányok 2. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2018

LECOTEUX, Claude: *Gesichte der Gespenster und Wiederganger im Mittelalter*. Köln–Wien, Böhlau Verlag, 1997.

TOMKA Béla: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001

Szent Biblia. Budapest, Szent István Társulat, 1966.

Jogszabályok

145/1999 (X.1.) Korm. rendelet

a temetőkről és a temetkezésről szóló 1999. évi XLIII. törvény végrehajtásáról

<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900145.kor>

Dobai Attila

doktorandusz

ELTE Természettudományi Kar

Regionális Tudományi Tanszék

attila.dobai@ttk.elte.hu